

İran Buddizmi ve İslam ile Münasebeti

Sasanî İmparatorluğu ve onun resmî dini Zerdüştlüğün tüm İran'ı kapsamadığı Hicret'in ilk yüzyıllarında unutuldu. Zerdüş İ İran'ın dışında İran dünyasının kültür hayatında önemli rol oynayan Budist İran da vardı. Hem Müslüman Farsların hem çağdaş bilimin Sasanî geleneklerinin yeniden kurucuları olarak kabul ettikleri Barmaklı ve Sasanî hanedanları 'Sasanîlerin hâkimiyeti uzun sürmediği ve Zerdüştlüğün hiçbir zaman devlet dini olmadığı'¹ Belh'ten çıkmışlardı.

Çinli seyyah Suan Tszan'ın (630) sözlerinden bazı bölgelerde (mesela, Semerkand)² Arap istilasından kısa müddet önce Budizm'in yerini Zerdüştlük aldığını biliyoruz. Budizm, Amuderya'nın güney ve kuzeyinde İslam'ın yayılmasından önce çok etkiliydi. Dakikî *Şehnâme*'de Belh'in yakınındaki Nevbahar manastırını kral Güştasp'ın Zerdüştlüğe geçmesinden önceki dönemde ziyaret edilen mabet olarak tasvir eder. Birunî'nin sözlerine göre Zerdüş zamanında Budizm, Suriye sınırlarına kadar tüm Acem ve Mezopotamya'da yayındı. Zerdüş Azerbaycan'dan Belh'e gelir ve burada Güştasp'ı etkiler; kralın oğlu İsfendiyar yeni dini hem savaş hem barış yoluyla doğu ve batıya yayar; Çin sınırından Roma İmparatorluğuna kadar ateş tapınakları kurdurur. Ondandır gelen kralların sırasında Zerdüştlük Acem ve Mezopotamya'da tek hâkim devlet dini haline gelir; Budistler sınır dışı edilir ve Belh'in doğusunda bir bölgeye yerleşmek zorunda kalırlar³. Reşidüddin *Câmi'at- Tevârih*'te Birunî'nin sözlerine Zerdüştlüğün daha 3000 yıl hüküm sürdüğünü ilave eder. Birunî, daha önce yazdığı eserinde Horasan ve Hindistan arasında sınır bölgelerinde⁴ bulunan Budist manastırın kalıntılarını Zerdüştlük öncesi döneme ait yapılar olarak kabul eder.

Araştırmaların neticesinde bu kült yapıların bazıları Sasanî sanatının etkisi altında kalan Budist eserler olarak tanımlandı; son araştırmacılarından A. Godard'ın fikrine göre Bamiyan resimleri 'Mazdeist hükümdara tâbi Budistler idiler'⁵. Aynı eserin başka yerinde⁶ bu padişahın Sasanî hanedanına mensup olduğu yazar, fakat ismi ve yaşadığı dönem belirtilmez. Herfeld, M. S. III. yy.da Sasanî prenslerinden *kuşanşah* veya *kuşanşahanşah* unvanını taşıyan Horasan emirlerinin olduğunu belirtir; ilk emirlerden olan Firuz (Peroz), Sasanî devletinin kurucusu I. Erdeşir'in (226-241) oğludur ve demir paralarda hem Mazda'ya tapan hem Buda'ya⁷ hayran biri olarak resmedilir. A. Godard'ın ifade ettiği gibi demir paralar olduğu gibi mimarî yapılar da 'iki büyük uygarlığın buluşmasının' düşmanca olmayan cihetlerini gösterir⁸.

H. I.yy.da hem Zerdüş İ İran, hem Budist İ İran İslam'a boyun eğdiler. İslam'ın Hıristiyanlara ve Yahudilere karşı gösterdiği hoşgörüyü ilk aşamada Zerdüştlere de gösterdiği artık kabul edilmiş bir görüştür ve Zerdüş efsanelerinin aksine Araplar tarafından fethedilen İ İran'da hiçbir dinî baskı olmamıştır⁹. Putperestlik olarak kabul edilen Budizm'e İslamî dönemde hoşgörüyle bakılabileceği imkânsız sayıldığından Müslüman ülkelerde bulunan Budizm eserleri hiçbir delile lüzum görmeksizin Arap istilasından önceki dönemlere atfedilir. Bu görüş kanıtlarla çürütülmüş olsa da ilmî edebiyatta tekrarlandığı görülür. 1896'da Sven Gedin Hotan'ın doğusunda Budist şehrin kalıntılarını keşfeder ve 'itirazlardan çekinmeden'¹⁰ 'bu şehir VIII. yy. başında Arap Kuteyb ibn Muslim'in fethinden önceki zamana aittir' diye yazar. Artık Kuteyb'in oraya gitmediğini

¹ Barthold, *Su'übija*, s. 260.

² *Jizneopisanie Suan Tzana*, çev. Jullien, s. 59 ve ilerisi.

³ Birunî, *İndia*, Zahau baskısı, s. 10. (karşılaştırmız: Birunî, *İndia*, çev. Halidova-Zavadovskiy, s. 66-67)

⁴ Birunî, *Âsâr*, Zahau baskısı, 18.

⁵ A. Godard-Y. Godard-Hackin, *Les antiquités*, s. 74.

⁶ *Ibid*, s. 68.

⁷ Herfeld, *Paikuli*, c. I, s. 45. < E. Herfeld tarafından demir paralar üzerindeki yazının (Balda yazde 'Tanrı Buda') olarak okunuşu yeniden gözden geçirildi ve Buda isminin geçmediği tespit edildi. Bkz: Bailey, *Hârahûna*, s. 14; Bivar, *The Kushano-Sassanian coin series*, s. 16; Humbach, *Baktrische Sprachdenkmäler*, s. 52. Bugün bilim adamları Kuşan-Sasanî demir paralarını VI. yy. 70-80'li yıllarına ait olduğu görüşündeler, bkz: Lukonin, *Kuşano-Sasanidskie moneti* >

⁸ A. Godard-Y. Godard-Hackin, *Les antiquités*, s. 68.

⁹ Karşılaştırmız: Spuler, *İ İran in früh-islamischer Zeit*, s. 133-143.

¹⁰ Hedin, *Through Asia*, c. II, s. 802.

ve günümüz Doğu Türkistan'da (Çin) Budizm'in yerine İslam'ın silah zoruyla değil zamanla barış yoluyla geçtiğini biliyoruz. Semerkand'daki kazılarda bulunan 'kilden insan ve hayvan figürlerinin' tereddütsüz İslam öncesi döneme ait olduğu kabul edilirdi. M. Hartman 'bu tür eserlerin H. 93/ M. 712 yılında fetihten sonra gizli olarak üretilmeye devam ettiğini oldukça olağanüstü'¹¹ olarak kabul eder. Artık bunun için gizlenmeye gerek olmadığını biliyoruz; Müslüman Buhara'da putlar (*butân*) senede üç defa açıkça pazarda satılırdı. H. 286/ M. 889 doğumlu Nerşahî H. 332/ M. 943'te kaleme aldığı eserinde bu geleneğin 'onun zamanında da olduğunu'¹² belirtir. Fiilin geçmiş zaman şekline (*bûde ast*) göre eserin yazıldığı dönemde bu ticaret kaybolmuştur, fakat Müslüman şehirde X.yy. başına kadar (Arap fethinden 200 yıl sonra) devam etmiştir. Artık A. Godard da Bamiyan'daki Budist mukaddes nesnelere için hiçbir delil göstermeksizin *terminus ante quem* olarak 'Arapların geldiği ve vadi halkının ya kılıçtan geçirildiği ya da Müslümanlığı kabul ettiği dönemi'¹³ göstermeye temayül etmektedir. O, bunu VIII. yy. başı¹⁴ olarak düşünür, hâlbuki put heykellerinin 870 yılında Bamiyan'dan Bağdat'a gönderildiği birçok kaynakta geçer¹⁵. Arapların Hindistan'da putperestlikle her zaman mücadele etmedikleri burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz birçok kaynakta belirtilir; Balazurî'nin El-Kasım İbn Muhammed'in Alor fethiyle (712) ilgili klasik eserine bakmak yeterlidir. Şehir, komutana 'Budd'a zarar verilmemesi şartıyla teslim olur; Arap komutan 'Budd [bizim için] Hıristiyanların kilisesi, Yahudilerin sinagogu ve sihirbazların ateş tapınaklarının aynısı değil midir?' sözleriyle bunu kabul eder. O, onları harca bağladı ve mescit kurdu¹⁶.

Önyargıdan arındırılan ve kaynakların titiz incelenmesi üzerine kurulan tarih araştırması muhtemelen dünya dinlerinin, kabul edilenin aksine, uzun süre birbirine hoşgörüyü davranışları gerçeğini kanıtlarla pekiştirecektir¹⁷.

¹¹ Hartmann, Archäologisches aus Russisch Turkisatn, I, s. 559.

¹² Nerşahî, Schefer baskısı, s. 19.

¹³ A. Godard-Y. Godard-Hackin, *Les antiquités*, s. 35.

¹⁴ İbid., s. 34.

¹⁵ Fihrist, I, 346; Taberî, III, 1841; Barthold, *Zur Geschichte der Saffariden*, s. 187.

¹⁶ Belazurî, s. 439.

¹⁷ İslam'ın ilk asırlarında Orta Asya ve Doğu İran'da devam eden kültürlerle ilgili bkz: Belenitskiy, *Voprosı ideologii*; Spuler, *İran in früh-islamischer Zeit*, s. 217. Orta Asya ve Doğu İran'da Budizm'in yayılması ve bu bölgelerin kültürüne etkisi ile ilgili bkz: Stavitskiy, *Srednyaya Aziya, İndiya, Rim; Osnovnie itogi*; Belenitskiy, *K İstorii kulturnih svyazey*; Latvinskiy-Zeymal, *Adjina-Tepe*.

